

INIȚIATIVA DIPLOMATICĂ ROMÂNEASCĂ A „BLOCULUI NEUTRILOR” ÎN CONTEXTUL POLITICO-MILITAR DE LA MAREA NEAGRĂ (SEPTEMBRIE-DECEMBRIE 1939)

Dr. George-Daniel UNGUREANU

Depozitul central de arhivă „General Grigore Constandache” din Pitești

DOI: 10.55535/GMR.2025.3.40

The dramatic developments between 21 August and 28 September 1939 had a substantial impact on the Black Sea region. The new course of Soviet policy caused deep unease in Bucharest, astonishment in Ankara, and enthusiasm in Sofia. In this context, in September 1939, Romanian diplomacy, led by Grigore Gafencu, pursued several regional objectives, which were summarized at the end of October in the „Neutral Bloc” project. However, the idea of a potential bloc of neutral states in southeastern Europe, under the Italian aegis, had already been discussed and analyzed in various European diplomatic circles since September. This article reviews the preliminary phase of this initiative, the reactions of the European Great Powers and of the small and medium-sized states aimed by Gafencu’s plan, as well as the failure of this ambitious project. Sources list includes Romanian military and diplomatic archives, as well as published Romanian, Turkish, and Soviet diplomatic documents.

Keywords: 1939; Neutral Block; Grigore Gafencu; Italy; USSR;

INTRODUCERE

Evoluțiile diplomatice, militare și politico-teritoriale dramatice din intervalul 21 august-28 septembrie 1939 (realizarea monstruosului parteneriat germano-sovietic, atacul german asupra Poloniei și împărțirea acesteia între Germania și URSS, declarațiile de război ale Marii Britanii și Franței către Germania) au bulversat și contextul regional din zona Mării Negre.

Declanșarea războiului dintre Marile Puteri ale Europei Occidentale (cu excepția Italiei) a fost percepută la București ca o victorie a URSS, care căpăta, astfel, o mare libertate de mișcare (expansiune) în estul și sud-estul Europei. Pentru România, aliat tradițional al Franței și Marii Britanii, Uniunea Sovietică reprezenta o amenințare mai mare decât Germania, cu care nu avea graniță comună și care putea fi „*îmblânzită*” prin concesiile economice (exportul de petrol, cereale și alte materii prime), pe când pericolul sovietic era unul triplu: politic, teritorial (problema Basarabiei) și ideologic (Hayness, 2003, pp. 125-126).

În aceste condiții, diplomația românească a căutat noi formule susceptibile de a spori gradul de securitate în zona sud-estului Europei, de a menține pacea și stabilitatea în această parte a bătrânului continent și, nu în ultimul rând, de a apăra integritatea teritorială a statului român. În esență, au fost urmărite câteva obiecte majore, anume evitarea intrării în război, consolidarea Antantei Balcanice, realizarea unei destinderi în raporturile cu micile state revizioniste vecine, Bulgaria și Ungaria, respectiv dezvoltarea relațiilor cu Italia, singura Mare Putere occidentală rămasă în afara conflictului. În lunile premergătoare declanșării războiului, relațiile militare româno-italiene cunoscuseră o evoluție ascendentă, în special pe linia cooperării aero-navale (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1999, pp. 251-255), iar declarația de neutralitate a României fusese însoțită de un mesaj călduros adresat de către Carol al II-lea diriguitorilor de la Roma, considerați garanții păcii în Balcani (Ib., p. 243).

Nu au lipsit nici tentativele românești de a contribui la o eventuală reconciliere între Germania și tandemul franco-britanic, pentru a limita marja de manevră a Sovietelor. Astfel, regele Carol al II-lea s-a alăturat, în prima jumătate a lunii noiembrie 1939, inițiativei de pace a suveranilor din Belgia și Olanda, efectuând o serie de demersuri zadarnice pe lângă cele trei state beligerante (IPERD, 2003, p. 320).

Obiectivele diplomației românești circumstanțiate noului context regional și continental au fost sintetizate, la finele lunii octombrie, în așa-numitul proiect al „*Blocului Neutrilor*”, definitivat la data de 28 octombrie 1939 de către ministrul de externe, Grigore Gafencu, după consultări cu ambasadorii României în Turcia, Grecia și Iugoslavia (Dobrinescu-Pătroi-Nicolescu, 1999, pp. 245-246). Această structură regională ar fi trebuit să grupeze nu mai puțin de șapte state, anume cele patru state membre ale Antantei Balcanice, la care s-ar fi adăugat Ungaria, Bulgaria, dar și o mare putere – Italia. Inițiativa diplomatică românească a fost probabil potențată și de crearea Grupului de la Oslo, de către șase state neutre din nordul și vestul Europei: Suedia, Norvegia, Danemarca, Belgia, Olanda și Luxemburg (Stănciugel, 2008, p. 201).

Proiectul, transmis două zile mai târziu reprezentanților diplomatici ai României la Ankara, Atena, Belgrad, Paris, Londra, Berlin, Roma, Budapesta, Moscova și Sofia, prevedea:

- „Neutralitate în cadrul actualului conflict”;
- „*Neagresiune între statele membre*”;
- „*Adoptarea unei poziții de neutralitate binevoitoare de către statele participante, în caz că unul dintre ele ar fi atacat*”;
- „*Normalizarea măsurilor militare la frontierele comune*”;
- Contacte între miniștrii de externe și schimburi de informații politice, diplomatice și militare de interes reciproc;
- Colaborarea economică între statele membre;
- Caracterul Blocului urma să fie unul totalmente defensiv, neîndreptat împotriva vreunei terțe puteri (IPERD, 2003, p. 320).

Materializarea acestui proiect diplomatic ambițios urma se realiza în două etape, guvernele de la Roma, Sofia și Budapesta nefiind incluse decât în etapa secundă, după realizarea prealabilă a unei înțelegeri depline între aliații balcanici; până atunci, pe lângă cele trei guverne au fost efectuate doar o serie de sondaje (Dobrinescu-Pătroi-Nicolescu, 1999, p. 246). Totuși, așa cum vom vedea, și guvernele înștiințate inițial au efectuat, la rândul lor, o serie de sondaje pe lângă terțe state, ceea ce a făcut ca detaliile proiectului românesc să fie destul de repede cunoscute în mediile diplomatice europene.

Practic, istoria acestei inițiative diplomatice românești începuse la 21-22 septembrie 1939, când de la București fuseseră transmise la Roma primele propuneri în sensul de a prelua conducerea unui bloc balcanic neutru (Marzari, 1970, pp. 771-772), și avea să se încheie la 16 decembrie 1939, când, cu ocazia unui discurs ținut în fața Camerei Fasciilor și a Corporațiilor, șeful diplomației

italiene și, totodată, ginerele lui Benito Mussolini, Galeazzo Ciano, a dat lovitură de grație ultimelor speranțe românești de cooptare a Italiei într-un proiect politic regional neutru, parțial renăscute după comunicatul Marelui Consiliu Fascist din 5 decembrie, în care se vorbea despre menținerea păcii în Balcani și despre interesele speciale italiene în această zonă (Ib., pp. 786-787).

În cele ce urmează, vom trece în revistă, mai întâi modul în care cele cinci Mari Puteri ale Europei de atunci se raportau la Balcani și zona Mării Negre în ultima treime a anului 1939, apoi cele două etape majore de evoluție a eforturilor diplomatice românești în vederea constituirii unui bloc regional de state neutre, cu participarea și chiar sub egida Italiei, anume etapa anterioară și respectiv etapa ulterioară sistematizării acestui proiect, la finele lunii octombrie 1939.

MARILE PUTERI ȘI SUD-ESTUL EUROPEI (SEPTEMBRIE-DECEMBRIE 1939)

În lunile anterioare declanșării celei de-a doua conflagrații mondiale, Uniunea Sovietică reprezenta, de departe, cel mai puternic stat riveran la Marea Neagră, inclusiv din punct de vedere aero-naval, în timp ce Turcia juca un rol-cheie în zonă, atât din punct de vedere geopolitic (controlul Strâmțorilor), cât și politico-diplomatic, ca stat având o relație tradițională privilegiată cu URSS și totodată aliat cu România, Grecia și Iugoslavia în cadrul Antantei Balcanice, precum și într-un proces de amplificare a relațiilor cu Franța și Marea Britanie. România încerca să păstreze unitatea Antantei Balcanice, în condițiile amplificării divergențelor turco-iugoslave, în timp ce Bulgaria spera în satisfacerea pe cale pașnică a unor revendicări teritoriale, vizând, în primul rând, Dobrogea de Sud (Ungureanu, 2024, pp. 778-781). Vestea perfectării unor aranjamente economice și politice germano-sovietice a trezit o neliniște profundă la București, stupefacție la Ankara și entuziasm la Sofia (Ib., pp. 793-795).

Într-adevăr, în cursul lungii vizite efectuate la Moscova, între 25 septembrie și 17 octombrie, de către șeful diplomației de la Ankara, Şükrü Saracoğlu, acesta s-a confruntat cu tendința stridentă a sovieticilor de a subordona politica externă a Turciei noilor orientări ale Kremlinului. Practic, Uniunea Sovietică dorea controlul asupra Strâmțorilor, prin instalarea unor baze militare aero-navale în proximitatea acestora (în pofida stipulațiilor din Convenția de la Montreux), dar și îndepărtarea Turciei de Franța, Marea Britanie și de aliații balcanici, inclusiv România, care avea neînțelegeri teritoriale atât cu marele vecin răsăritean, cât și cu Bulgaria. Elocvent pentru noua poziție a U.R.S.S. față de sud-estul Europei rămâne conținutul

convorbirilor de la 1 octombrie 1939, purtate de către ministrul turc de externe cu I.V. Stalin și V.M. Molotov (DVP, II, 1992, doc. 654, pp. 146-153).

Un alt semnal neliniștitor a venit de la Moscova la finele lunii octombrie 1939, când, într-un discurs ținut în fața Sovietului Suprem, V.M. Molotov a afirmat textual că noțiunile tradiționale de „*agresiune*” și „*agresor*” ar fi devenit, chipurile, perimate și inadecvate noului stadiu de evoluție concretă a relațiilor internaționale (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, p. 16). Această apreciere punea sub semnul întrebării numeroase angajamente asumate anterior de Uniunea Sovietică, precum Convențiile privind definirea agresiunii și agresorului (Londra, 3-5 iulie 1933) și apărea ca o potențială justificare anticipată pentru o eventuală și tot mai probabilă acțiune militară contra unor state cosemnatate ale actului mai sus menționat, inclusiv România.

Pierderea poziției privilegiate a Turciei în raport cu URSS, pe plan regional, a avantajat Bulgaria, care însă, în prima decadă a lunii octombrie 1939, a declinat oferta sovietică de încheiere a unui tratat de ajutor reciproc, de genul celor tocmai semnate de Estonia, Letonia și Lituania (Ungureanu, 2024, p. 796).

Germania nazistă, care avea interese economice majore în Balcani, legate de aprovizionarea cu materii prime, nu dorea escaladarea tensiunilor și nici, cu atât mai puțin, extinderea ostilităților în această zonă geografică, însă nici nu era interesată în ameliorarea profundă și durabilă a relațiilor între statele sud-est europene, evoluție care i-ar fi redus marja de manevră în raport cu acestea. Așa cum observă istoricul Frank Marzari, Londra și Parisul doreau o neutralitate colectivă a statelor mici și mijlocii din sud-estul Europei, în timp ce Berlinul prefera neutralitatea individuală a acestor state (Marzari, 1970, pp. 769-770). Elocvent în acest sens este mesajul transmis direct de către Joachim von Ribbentrop la începutul lunii septembrie 1939, în contextul unei vizite oficiale la Budapesta; șeful diplomației germane a avertizat Ungaria să nu atace sub nicio formă România, dar nici să nu încheie vreun pact de neagresiune cu aceasta (IPERD, 2003, p. 318). De asemenea, tot în septembrie 1939, Germania a reiterat mesajul transmis în luna iulie la Sofia, că *Reich*-ul nu ar privi favorabil participarea Bulgariei la un atac asupra unei Români cooperante economic (Ghenčev, 1998, p. 102). În cursul discuțiilor de la 1 octombrie 1939 cu Galeazzo Ciano, Adolf Hitler a afirmat că dacă România nu avea să urmeze o neutralitate strictă, atunci Germania ar fi pusă în situația de a susține total Rusia, Ungaria și Bulgaria, pentru „*lichidarea problemei românești*” (Oprea, 2003, pp. 198-199).

La modul general, ideea unui bloc neutru al statelor balcanice fusese aprobată la Londra încă de la jumătatea lunii septembrie 1939 (Marzari, 1970, p. 781).

Și mai devreme încă, anume în cea de-a doua săptămână a aceleiași luni, Ciano și Mussolini ajunseseră la concluzia că formarea unui bloc al statelor neutre din sud-estul Europei, sub egida Italiei, ar fi putut reprezenta un act favorabil, pe termen lung, și intereselor germane, nu doar celor italiene; planurile de atac asupra Greciei și a Iugoslaviei, definitive în august, au fost astfel contramandate (Ib., pp. 770-771).

Hitler era și el neliniștit de posibilitatea unei acțiuni precipitate a Italiei în Balcani, ceea ce ar fi creat dificultăți economice Germaniei, și căuta să tempereze asperitățile italo-sovietice, temându-se mai mult de consecințele unor posibile gesturi imprudente italiene, decât de expansionismul sovietic în această parte a Europei (Cliadakis, 1974, p. 177).

Perfectarea acordurilor germano-sovietice din august 1939 dusesse, aproape *ipso facto*, la deteriorarea relațiilor Moscovei cu Londra și Parisul. Totuși, cele două mari democrații vest-europene doreau să mențină comunicarea cu Uniunea Sovietică, cu speranța ameliorării ulterioare a relațiilor cu această mare putere. În cadrul contactelor cu omologii sovietici, diplomații britanici (și francezi) căutau, fără prea mare succes, să evidențieze pericolul pe care expansiunea germană în sud-estul Europei îl reprezenta pentru URSS (a se vedea DVP, II, 1992, *passim*). De pildă, la 29 noiembrie 1939, chiar în ajunul declanșării „Războiului de Iarnă”, Richard Austin Butler, adjunctul lordului Halifax la conducerea *Foreign-Office*-ului, încerca să-l convingă pe ambasadorul sovietic la Londra, Ivan M. Maiski, de faptul că interesele sovietice și britanice la Marea Neagră și în Balcani erau convergente, ambele mari puteri fiind interesate în oprirea expansiunii germane. În acest context, diplomatul britanic i-a declarat interlocutorului sovietic că „*Soarta Basarabiei este indiferentă pentru Anglia*” (Sturza-editor, 2016, pp. 258-259).

ETAPA PROIECTULUI NESISTEMATIZAT

După șocul invaziei sovietice în estul Poloniei (17 septembrie 1939), la începutul ultimei decade a primei luni de război în Europa, se profilau și anumite semnale pozitive pentru stabilitatea zonei sud-estice a continentului, cu implicarea Italiei. Astfel, la 20 septembrie a survenit declarația comună italo-grecă, iar în zilele imediat următoare, a intervenit un acord tacit româno-maghiar, mediat de către diplomația italiană, privind reducerea efectivelor militare masate în proximitatea frontierei comune (Marzari, 1970, pp. 778-779).

Tot la 20 septembrie 1939, la Ankara, ambasadorul Vasile Stoica avea o întrevedere cu Şükrü Saracoğlu, în cursul căreia șeful diplomației turcești arăta că Marea Britanie și Franța își dăduseră avizul favorabil pentru participarea

Republicii Turcia la un bloc regional de state neutre, dar sub rezerva respectării angajamentelor asumate de statul turc față de cele două mari puteri, la 12 mai, respectiv 23 iunie 1939; șeful diplomației turcești se arăta optimist și în privința obținerii avizului favorabil din partea Uniunii Sovietice (RPMROT, II, 2024, doc. 57, pp. 181-182). Evoluția discuțiilor de la Moscova cu Stalin și Molotov avea să infirme acest optimism inițial. La 24 octombrie, Saracoğlu avea să constate, în fața aceluiași interlocutor, faptul că Uniunea Sovietică relua politica de expansiune a Rusiei imperiale (Cojocaru, 2014, pp. 206-207).

Tot cu un eșec s-a soldat și încercarea diplomației românești de a negocia un pact de neagresiune cu U.R.S.S., pe baza *statu quo*ului teritorial, întreprinsă în contextul declarației sovietice din 18 septembrie, privind neutralitatea statului sovietic față de România (Ungureanu, 2024, p. 794). Mai mult, la 20 septembrie, V.M. Molotov i-a reproșat în termeni categorici ministrului român la Moscova, Nicolae Dianu, găzduirea de către România a militarilor refugiați proveniți din armata poloneză în curs de destrămare (RRS, II, 2003, doc. 123, pp. 252-253). Într-o manieră mai puțin contondentă, dar destul de ironică, aserțiunile lui Molotov au fost reluate a doua zi de către ambasadorul sovietic la Berlin, Aleksandr Șkvarțev, în fața diplomatului român Radu Crutzescu (DVP, II, 1992, doc. 622, p. 120). În mod destul de surprinzător, în ultima săptămână a lunii septembrie 1939, unii diplomați sovietici au dat asigurări liniștitoare colegilor lor români acreditați în capitalele unor terțe state (Lungu & Negreanu-editori, 2000, doc. 24-25, pp. 195-197). La începutul lunii octombrie, diplomatul Gheorghe Davidescu i-a succedat lui Nicolae Dianu în funcția de ministru plenipotențiar la Moscova, iar noul prim-ministru al României, Constantin Argetoianu, a rezolvat afirmativ solicitarea însărcinatlui cu afaceri sovietic la București, Pavel G. Kukoliev, privind intrarea și difuzarea în România a 400 de exemplare din tirajul ziarului „Izvestia” (RRS, II, 2003, doc. 130, p. 163).

Dincolo de semnalele contradictorii și derutante transmise de către diplomații sovietici, factorii de decizie români mai primeau și pe alte canale informații privind poziția Moscovei. Așa cum o dovedește conținutul telegramei transmise la 9 octombrie de către Vasile Stoica, în mediile diplomatice românești erau cunoscute exigențele sovietice față de Turcia în chestiunea Strâmtoarelor (RPMROT, II, doc.63, pp. 186-187). Intențiile sovietice de monopolizare a Mării Negre erau descrise și în telegrama din 10 octombrie a atașatului militar român în Turcia, locotenent-colonelul Traian Teodorescu (Ibid., doc. 64, pp.187-188). În consecință, la 11 octombrie, Grigore Gafencu îi adresa lui Vasile Stoica o telegramă cu următorul conținut: „*Dat fiind faptul că în vremurile de astăzi avem un interes vital să nu rămânem singuri în Marea Neagră și cu Strâmtoarele închise, pentru orice împrejurare,*

veți depune toate străduințele pentru ca posibilitatea de asistență să nu fie suprimată.” (Ib., doc. 65, pp. 188-189). Șeful diplomației românești avea în vedere posibilitatea ca flota militară britanică și franceză să poată tranzita Strâmțurile, spre a veni în ajutorul României, în eventualitatea unei agresiuni asupra statului român.

Și la Sofia erau cunoscute presiunile sovietice asupra Turciei, inclusiv pe tema politicii Ankarei în Balcani, după cum rezultă din conținutul unei telegrame expediate din capitala Bulgariei de către diplomatul italian Giorgio Talamo, la 10 octombrie 1939, după o discuție cu șeful guvernului și al diplomației bulgare, Gheorghe Kiosseivanov (IID., T2, 1993, partea a II-a, doc. 46, p. 363). Câteva zile mai târziu, mai multe ziare bulgare preluau „informația” că stagnarea tratatelor sovieto-turce de la Moscova s-ar datora refuzului părții turce de a-și însuși punctul de vedere sovietic în privința Basarabiei și de a face demersuri pe lângă guvernul român pentru „*rezolvarea pe cale pașnică a problemei Basarabiei*” (Fond 71/Turcia, vol. 61, f. 244).

Totuși, la jumătatea lunii octombrie, relațiile româno-ungare și româno-bulgare treceau printr-o etapă de acalmie, chiar de relativă destindere (Stănciugel, 2008, p. 201). Ecuatia politică regională era însă complicată și de refuzul ferm al conducătorului Greciei, generalul Ioannis Metaxas, de a admite ideea oricăror concesiilor teritoriale către Bulgaria, din partea statelor membre ale Antantei Balcanice (Tudorancea, 2011, pp. 158-160).

Tot la mijlocul lunii octombrie, erau confirmate, din sursă militară franceză, datele deținute de către Marele Stat Major român privind concentrarea de trupe sovietice în trei zone situate în proximitatea graniței românești, anume la nord de Cernăuți, la 140 de kilometri vest de acest oraș, precum și de-a lungul liniei de cale ferată Tiraspol-Odesa (Constantiniu, 2002, p. 110, nota 3). Deși recunoștea că Marea Britanie și Franța nu erau în măsură să acorde României un ajutor prompt și consistent, în eventualitatea unei agresiuni sovietice, ministrul britanic la București, Reginald Hoare le reproșa românilor tendința de a vedea Germania ca pe o contrapondere la amenințarea sovietică (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, pp. 14-15).

La 17 octombrie 1939 lua sfârșit, fără rezultat, lunga vizită a lui Șukrî Saracoğlu în Uniunea Sovietică.

În aceeași zi, G. Ciano îi comunica ambasadorului german la Roma, von Mackensen, decizia Italiei de a renunța la intenția participării la un bloc regional de state neutre (Marzari, p. 774). Această decizie nu avea să fie făcută publică în mod categoric decât două luni mai târziu, fie din aroganța lui Mussolini, fie din inerția birocratică internă a aparatului diplomatic italian (Ibid.), ceea ce a alimentat în mod iluzoriu speranțele diplomației românești.

Problema realizării unui bloc balcanic (sud-est european) de state neutre, sub egida Italiei, fusese abordată în timpul discuțiilor Hitler-Ciano de la 1 octombrie, când *Führer*-ul se declarase de acord numai cu ideea unui bloc (strict) mediteraneean, deci fără participarea României, Bulgariei și Ungariei (Cliadakis, 1974, p. 177). Conform lui F. Marzari, Hitler vedea în realizarea acestui potențial bloc sub egida Italiei o posibilitate de amplificare a rivalității maritime italo-britanice, pe când Ciano își propusese consolidarea deopotrivă a neutralității Italiei și a influenței italiene în sud-estul Europei (Marzari, p. 773).

La 18 octombrie, locotenent-colonelul Traian Teodorescu expedia din capitala Turciei un raport către Secția a II-a Informații din cadrul Marelui Stat Major român, în privința eșecului tratativelor turco-sovietice de la Moscova. Potrivit atașatului militar român, rezultatul negativ al discuțiilor s-ar fi datorat respingerii de către partea turcă a două exigențe sovietice, anume includerea unei „*clauze germane*” în textul viitorului tratat bilateral de asistență mutuală (Uniunea Sovietică nu era dispusă la sprijinirea Turciei în caz de agresiune din partea Germaniei), respectiv asumarea de către Turcia a obligației de a declara război statelor neriverane Mării Negre care ar fi încercat să încalce o eventuală decizie de închidere a Strâmtorilor (RPMROT, II, doc. 68, pp. 191-192).

În aceeași zi, Grigore Gafencu îi transmitea lui Vasile Stoica o telegramă prin care solicita obținerea de informații asupra punctului de vedere al factorilor de decizie din Republica Turcia în privința „*blocului de state neutre balcanice*” (inclusiv Bulgaria), dar și în privința posibilităților de colaborare cu Ungaria și Italia (Ib., doc. 67, pp. 190-191).

A doua zi, la 19 octombrie 1939, a fost încheiat Tratatul anglo-franco-turc, fapt care, după expresia istoricului Türkkaya Ataöv, a provocat „*mâhnire (chagrin) la Moscova, furie (wrath) la Berlin și temeri (misgiving) la Roma*” (Ataöv, 1965, p. 62). După acest act, Germania și Italia au contestat vehement calitatea Turciei de stat neutru și, implicit, au formulat obiecții privind participarea sa la un potențial bloc de state neutru (Ekrem, 1993, p. 106). Totuși, Turcia nu avea obiecții privind o eventuală participare a Italiei, în pofida existenței formale a Axei Berlin-Roma-Tokyo (Ib., p. 107), care se dovedise totuși nefuncțională în momentul încheierii acordurilor germano-sovietice.

Actul de la 19 octombrie 1939 conținea și tradiționala „*clauză rusă*”, anume lipsa de disponibilitate a Turciei pentru un conflict armat cu URSS și pentru (participarea la) acțiuni politico-militare susceptibile de a conduce la un asemenea conflict (IPERD, 2003, p. 320). Acest fapt nu a împiedicat ziarul „*Izvestia*” să aprecieze că Marea Britanie și Franța reușiseră astfel să atragă Turcia pe calea războiului, punând

eșecul convorbirilor turco-sovietice anterioare momentului 19 octombrie pe seama unor încercări eșuate ale Turciei, la instigarea Marii Britanii și Franței, de a învrăjbi Uniunea Sovietică împotriva Germaniei (Ataöv, 1965, pp. 62-63). Însuși Molotov, în discursul său din 31 octombrie 1939, a reluat aprecierile Berlinului, acuzând Turcia de a fi părăsit neutralitatea și de a-și fi legat soarta de cea a puterilor imperialiste occidentale (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, pp. 16-17).

A doua zi, în cadrul discursului anual ocazionat de deschiderea lucrărilor Adunării Naționale, președintele Turciei, İsmet İnönü, a vorbit în termenii pozitivi tradiționali despre raporturile turco-sovietice (Ataöv, 1965, p. 63), însă, conform diplomatului român Gheorghe Căpităneanu, prezent la solemnitate, pasajul respectiv nu a mai stârnit, de această dată, decât aplauze de complezență, spre deosebire de pasajul referitor la prietenia cu Marea Britanie și Franța, întâmpinat cu aplauze energice și ovații (Fond 71/Turcia, vol. 61, f. 253).

Totuși, în pofida anumitor interpretări (maximale) în privința angajamentelor asumate la 19 octombrie 1939 de către Republica Turcia, aceasta avea să-și mențină *de jure* neutralitatea până la 23 februarie 1945, iar *de facto*, până la sfârșitul conflagrației, evitând constant, cu succes, implicarea directă în război, sub motivul insuficienței pregătiri a forțelor sale armate (Biagini, 2005, pp. 126-134).

La 23 octombrie, însuși ministrul român de externe, Grigore Gafencu, a efectuat un sondaj pe lângă însărcinatul cu afaceri sovietic P.G. Kukoliev. În discuția cu diplomatul sovietic, Gafencu a subliniat aspirațiile și interesele comune, de pace, securitate și cooperare ale statelor riverane Mării Negre și a susținut că „o apropiere între toate statele balcanice poate fi atât în interesul direct al acestor țări, cât și al Marilor Puteri limitrofe, prin prevenirea extinderii războiului în această parte a Europei...” (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, p. 16). Inițiativa șefului diplomației românești a rămas fără un răspuns concret. Se poate spune totuși că a existat un răspuns indirect al Moscovei, însă acesta a constatat în punerea în circulație de către mai mulți oficiali și diplomați sovietici a unor aprecieri conform cărora „în momentul în care s-ar pune guvernului român chestiunea Basarabiei, aceasta va fi cedată fără luptă.” (RRS, II, 2003, doc. 139, p. 278).

Faptul că relațiile sovieto-române erau reci trezea speranțe la Budapesta. Tot la 23 octombrie, ministrul de externe al Ungariei, contele Csáky István, s-a pronunțat împotriva aderării la un bloc regional inițiat sau susținut de România, arătând că Ungaria avea șanse mari de a obține Transilvania, în eventualitatea, considerată foarte probabilă, a unui atac conjugat sovieto-bulgar asupra României, în Basarabia și respectiv Dobrogea (Marzari, 1970, p. 782).

ETAPA PROIECTULUI SISTEMATIZAT

Dintre Marile Puteri, atitudinea cea mai nefavorabilă apropierii între statele din sud-estul Europei continua să o aibă, inclusiv la începutul lunii noiembrie 1939, Uniunea Sovietică. La 6 noiembrie, când încă nu cunoștea în detaliu proiectul Blocului Neutrilor, Molotov s-a adresat Berlinului, comunicând nemulțumirea U.R.S.S. în legătură cu planurile de constituire a unui bloc balcanic de state neutre, iar la 9 noiembrie, ministrul sovietic la Sofia, Anatoli I. Lavrentiev a declarat că URSS nu va permite niciodată Italiei să conducă un bloc balcanic (Marzari, p. 784). În schimb, ambasadorul Germaniei la Ankara, Franz von Papen, în discuțiile purtate cam în aceeași perioadă cu omologul său român, Vasile Stoica, nu a obiectat aspra ideii de bloc al neutrilor, cu participarea Italiei, dar și-a manifestat scepticismul în privința Turciei, pe care a catalogat-o ca „*aproape beligerantă*”, în virtutea acordurilor încheiate cu Franța și Marea Britanie; în replică, diplomatul român a amintit situația Italiei, considerată asemănătoare cu a Turciei, dar în sensul unei relații speciale cu Germania (Ekrem, 1993, pp. 108-109).

Ca urmare a demersului sovietic de la 6 noiembrie, diriguitorii politicii externe germane s-au adresat Romei, suspectând posibile negocieri secrete ale Italiei cu statele balcanice. În consecință, la 16 noiembrie 1939, Mussolini și Ciano au reiterat în fața ambasadorului german la Roma declarațiile făcute în urmă cu o lună, dar fără a se manifesta nici acum în mod public (Marzari, pp. 785-786).

Între timp, prin intermediul Turciei, guvernul sovietic luase cunoștință de conținutul complet al proiectului diplomatic românesc. La 11 noiembrie, Numan Menemencoglu îi comunicase acest conținut ambasadorului sovietic Aleksei Terentiev, odată cu informația că ambasadorul Turciei în U.R.S.S., Ali Haydar Altay primise misiunea de a informa guvernul sovietic în legătură cu această inițiativă diplomatică românească (DVP, II, 1992, doc. 768, pp. 278-279, telegramă strict-secretă).

La 13 noiembrie, V.M. Molotov l-a chestionat pe ambasadorul german, Friederich Werner von der Schulenburg, asupra sondajelor întreprinse de România în vederea constituirii unui bloc al neutrilor; după informațiile deținute de Molotov, Grigore Gafencu ar fi pretins că avea deja acordul Marii Britanii, Franței, Italiei și chiar Germaniei. În replică, ambasadorul german a pus această presupusă declarație a lui Gafencu pe seama tendinței acestuia de a-și lua dorințele drept realități și a apreciat că Bulgaria, Ungaria, Grecia și Iugoslavia nu erau interesate de proiect, în timp ce poziția Italiei era necunoscută, iar cea a Germaniei, neprecizată (Ib., doc. 773, pp. 285-287). La 17 noiembrie, într-o nouă convorbire, Molotov și Schulenburg au abordat din nou, de data aceasta printre alte câteva subiecte,

problema inițiativei diplomatice românești. Reprezentantul *Reich*-ului a arătat că adusesse la cunoștința guvernului de la Berlin cele comunicate în urmă cu patru zile de către Molotov, primind momentan doar un răspuns preliminar, că guvernul german se afla încă în expectativă, declarațiile lui Gafencu despre avizul pozitiv primit de la *Wilhelmstrasse* fiind cel puțin premature (Ibid., doc. 790, p. 314).

Ulterior, Joachim von Ribbentrop avea să asigure Moscova de faptul că ambele puteri ale Axei Berlin-Roma se opuneau planului Gafencu, considerat favorabil, de fapt, Marii Britanii și Franței, care își puteau astfel consolida pozițiile la Marea Neagră, inclusiv în dezavantajul Uniunii Sovietice (Marzari, p. 785).

În cursul lunii noiembrie 1939, Uniunea Sovietică a continuat politica de presiune asupra celor doi veci ne-slavi de la Marea Neagră, România și Turcia.

Potrivit aprecierilor ambasadorului japonez la Moscova, citat de către Gheorghe Davidescu într-o telegramă transmisă în prima zi a lunii noiembrie, concentrările de trupe sovietice în apropierea granițelor României nu ar fi avut „*un scop direct și imediat*”, ci mai degrabă guvernul sovietic ar fi așteptat fie un moment prielnic, fie un pretext pentru a trece la acțiune, de pildă, o eventuală traversare a Strâmtorilor de către flotele militare britanică și franceză (Lungu & Negreanu-editori, 2000, doc. 26, p. 198).

La 3 noiembrie, în cursul unor întrevederi ale ministrului de externe al României cu ambasadorul Franței, respectiv cu ministrul plenipotențiar britanic la București, Adrien Thierry și Reginald Hoare, a reieșit faptul că, practic, cele două puteri occidentale nu dispuneau de posibilități concrete de ajuta militar statul român, în caz de agresiune din partea URSS (I., doc. 28-29, pp. 199-203). În cele din urmă, spre jumătatea lunii decembrie, Marea Britanie avea să comunice în mod oficial guvernului român faptul că aplicarea garanțiilor din 13 aprilie 1939, în caz de agresiune sovietică, era condiționată de atitudinea Italiei și a Turciei (Ib., doc. 33, pp. 209-211), ceea ce echivala, practic, cu motivarea unui răspuns negativ la demersurile românești pe această temă, dată fiind prezența „*clauzei ruse*” în textul tratatului anglo-franco-turc din 19 octombrie 1939. De altfel, la finele lunii noiembrie 1939, Richard A. Butler i-a declarat lui I.M. Maiski că soarta Basarabiei nu interesa Imperiul Britanic, care dorea să colaboreze cu URSS, în vederea opririi expansiunii germane către Marea Neagră (Sturza-editor, 2016, pp. 258-259).

Încă de la 4 noiembrie, guvernul român se adresase celui german, în vederea intermediarii unor tratative care să ducă la ameliorarea raporturilor și chiar la încheierea unui pact de neagresiune între România și Uniunea Sovietică (Hayness, 2003, p. 130). În paralel, în diverse medii diplomatice, era propagat zvonul că, după încheierea negocierilor sovieto-finlandeze demarate la începutul lunii octombrie,

Kremlinul avea să treacă la acțiune în problema Basarabiei (Constantiniu, 2002, p. 110, nota 4; Lungu & Negreanu-editori, 2000, doc. 30, pp. 203-204).

Spre finele lunii noiembrie, U.R.S.S. a încercat să reia convorbirile cu Turcia, pe tema încheierii unui pact defensiv de asistență mutuală, însă guvernul de la Ankara a condiționat reluarea discuțiilor de retragerea celor două exigențe sovietice care fuseseră respinse de către Șükrü Saracoğlu în cursul discuțiilor de la Moscova, anume modificarea Convenției de la Montreux și respectiv introducerea unei „clauze germane” în textul viitorului tratat bilateral (Ekrem, 1993, p. 111).

Aproape concomitent, în numărul 10 din revista Kominternului pe anul 1939, a apărut, sub semnătura prim-secretarului Partidului Comunist din România, Boris Ștefanov (etnic bulgar din Dobrogea de Sud), articolul intitulat „Războiul imperialist și România”, redactat la 24 noiembrie. Ideea de bază a textului era că singura salvare pentru România și „popoarele ei” ar fi fost, chipurile, încheierea cât mai urgentă a unui pact de ajutor reciproc cu URSS, după modelul Estoniei, Letoniei și Lituaniei. Mulți diplomați și oameni politici au văzut în apariția acestui articol un semnal că URSS pregătea aplicarea „metodei baltice” și în cazul României (Constantiniu, 2002, pp. 94-95). În unele medii berlineze circula „informația” că la 6 decembrie avea să se producă un atac sovietic asupra României (Ib., p. 95). Între timp însă, la finele lunii noiembrie, a izbucnit „Războiul de Iarnă”, între URSS și Finlanda, iar rezistența neașteptată de puternică a finlandezilor în fața agresiunii sovietice a determinat Kremlinul să-și amâne planurile în privința României și a sud-estului Europei. În ziua de 8 decembrie, Molotov, la Moscova, și Pavel G. Kukoliev la București, făceau declarații în sensul delimitării de ideile din articolul lui Boris Ștefanov (Ib., pp. 95-96).

Cele două mari puteri democratice occidentale aflate în război cu Germania, anume Marea Britanie și Franța, își comunicaseră avizul favorabil față de proiect în prima jumătate a lunii noiembrie, ceea ce, destul de probabil, a condus la atitudinea finalmente nefavorabilă din partea Berlinului.

Avizul pozitiv și fără rezerve al Londrei a fost comunicat la 6 noiembrie (IPERD, 2003, p. 320), în timp ce la Paris încă mai persistau anumite incertitudini legate mai ales de rolul rezervat Romei în această proiectată constelație regională. Ambasadorul francez la Paris, R. Massigli, și-a exprimat la începutul lunii noiembrie o serie de suspiciuni pe această temă, iar avizul pozitiv comunicat lui Grigore Gafencu de către Adrien Thierry la 13 noiembrie conținea unele rezerve generate de temerile *Quai d'Orsay*-ului legate supremația Italiei în cadrul proiectatului bloc al statelor neutre (Tudorancea, 2011, p. 162). Răspunzând inclusiv obiecțiilor franceze privind rolul Italiei în proiectul său politic regional, Grigore Gafencu solicita ambasadurilor

români de la Ankara, Atena și Belgrad, la începutul lunii noiembrie, să insiste asupra a două aspecte: 1. Numai participarea italiană ar fi putut avea un efect pozitiv la Budapesta și Sofia 2. Această participare avea toate șansele să ducă la consolidarea neutralității Italiei, pe termen lung (Ekrem, 1993, p. 110).

Totuși, atașatul militar al României în orașul de pe Tiberu, colonelul Gheorghe Petrescu, aprecia, într-un raport întocmit la 31 octombrie, șansele de atragere a Italiei într-un bloc regional defensiv antisovietic drept nule, întrucât, considera ofițerul român, un asemenea demers ar fi dus la tensionarea relațiilor Romei cu Moscova și la adâncirea distanțării intervenite în relațiile cu Berlinul, deci, finalmente, la apropierea de Londra și Paris, ceea ce nu era deloc în intenția liderilor fasciști italieni (apud Dobrinescu-Pătroi-Nicolescu, 1999, pp. 247-248). În cuprinsul aceluiași amplu raport de sinteză, colonelul Petrescu menționa faptul că primea în mod constant de la omologul său sovietic asigurări în privința celor mai pașnice intenții ale U.R.S.S. față de România, inclusiv în privința lipsei oricăror revendicări teritoriale (ib., p. 248).

Reacțiile statelor membre ale Antantei Balcanice au fost, în esență, favorabile, însă răspunsurile oficiale afirmative aveau să fie emise abia în cursul celei de-a treia săptămâni din decembrie, după ce proiectul avea să fie definitiv abandonat.

Primul guvern aliat consultat oficial a fost cel grec. La 30 octombrie, ambasadorul român, Radu Tr. Djuvara, a fost primit de către generalul I. Metaxas și Nikolaos Mavroudis (subsecretar de stat la Externe). Cei doi au manifestat interes și au promis un răspuns ferm pentru săptămâna următoare (Tudorancea, 2011, p. 162). Totodată, în lunile următoare, diplomația elenă și-a manifestat disponibilitatea de a contribui la ameliorarea relațiilor turco-italiene (Ekrem, 1993, pp. 107-108).

La 31 octombrie, consilierul de legație Gheorghe Căpităneanu a avut o discuție cu șeful diplomației turce, Şükrü Saracoğlu. Conform celor telegrafiate de către diplomatul român, ministrul de externe al Turciei manifestase o atitudine favorabilă față de proiect, umbrită însă de o anumită neîncredere față de intențiile Bulgariei, concluzia fiind că aveau să urmeze tratative laborioase. În mod surprinzător (și nerealist), atitudinea Italiei era apreciată ca favorabilă, iar nemulțumirile Romei față de actul de la 19 octombrie, minimalizate. (RPMRROT,II, 2024, doc. 73, pp. 203-204). Au urmat, în cazul Turciei, consultări cu aliații francezi și britanici (Cojocaru, 2014, p. 207), dar și, așa cum am arătat, informarea sovieticilor.

La 5 noiembrie, Grigore Gafencu se arăta încă optimist, așteptând răspunsurile și eventualele contrapropuneri de la Ankara, Atena și Belgrad (Dobrinescu-Nicolescu-Pătroi, 1999, p. 248).

În cadrul Antantei Balcanice, relațiile României cu Iugoslavia (tot mai „*echidistantă*” între Marile Puteri și tot mai distantă față de aliații săi tradiționali și regionali) deveniseră destul de problematice. Încă de la 15 iulie, atașatul militar român de la Belgrad, locotenent-colonelul Gheorghe Popescu, transmisese un raport despre atitudinea tot mai rece, cu accente de ostilitate, a opiniei publice iugoslave în raport cu România, în contrast cu atitudinea tot mai amicală față de Bulgaria și chiar Ungaria, vizibilă atât la nivelul opiniei publice, cât și la cel oficial (Colecția XIV, dosar 278, ff. 210-213).

La 10 noiembrie 1939, ambasadorul Victor Cădere a avut o întrevedere cu șeful diplomației iugoslave, Aleksandar Cincar Marković, pe tema proiectului Blocului Neutrilor. Demnitarul iugoslav a prezentat inițial rezultatele sondajelor întreprinse pe lângă miniștrii Marii Britanii, Franței, Germaniei și Italiei la Belgrad (Iugoslavia nu avea relații diplomatice cu URSS). Miniștrii francez și britanic se arătasera favorabili proiectului, ministrul german exprimase unele obiecții privind participarea Turciei la proiect, în timp ce ministrul italian se declarase sceptic din cauza asperităților dintre statele balcanice. În ceea ce-l privea, Marković a enunțat câteva concluzii, anume că participarea Italiei era indispensabilă pentru constituirea și funcționarea Blocului, dar că Italia rămânea rezervată, respectiv că era nevoie de clarificări între Italia și Turcia, precum și de destindere în raporturile cu Ungaria și Bulgaria. La rândul său, în finalul telegramei transmise la București, diplomatul român a sintetizat anumite aprecieri mai alambicate ale interlocutorului său iugoslav în următoarea formulă: „*Dacă ar fi vorba de sacrificii pentru constituirea Blocului, ele ar trebui făcute doar de România.*” (Fond 71/Iugoslavia, vol. 52, ff. 221-223).

Distanțarea Iugoslaviei de celelalte state din Antanta Balcanică a continuat. Astfel, la 13 noiembrie, Marele Stat Major iugoslav a notificat structurile omoloage din România, Grecia și Turcia despre decizia sa (unilaterală!) de a contramanda reuniunea anuală a șefilor de state majore din cele patru țări aliate, planificată a se desfășura la Belgrad, la finele lui 1939 (Ibid., f. 228). Totodată, Marele Stat Major român, prin șeful său, generalul Florea Țenescu, informa Ministerul Afacerilor Străine, la 27 noiembrie, de faptul că partea iugoslavă nu transmisese părții române răspunsul la proiectul de convenție militară bilaterală (secretă) împotriva Ungariei și a Bulgariei, care îi fusese remis încă din luna august (Ib., f. 229).

Micile state revizioniste vecine cu România, Bulgaria și Ungaria și-au manifestat, din nou, în contextul vehiculării planurilor de colaborare regională, aspirațiile revizioniste și dezinteresul față de inițiative bazate pe *statu-quo* teritorial.

Astfel, în discuțiile din 10 și 20 noiembrie cu ministrul român la Sofia, Eugen Filotti, Gheorghe Kiosseivanov a întrebat, retoric, împotriva cui era îndreptat viitorul bloc de state neutre, în condițiile în care Germania dăduse asigurări considerate

credibile în sensul păstrării Balcanilor în afara conflictului, iar la 5 decembrie, într-un interviu acordat ziarului „*Paris Soir*”, a reiterat ideea revenirii Bulgariei la granițele de dinaintea celui de-al doilea război balcanic (Ungureanu, 2009, pp. 347-348). Discursul radiodifuzat din 26 noiembrie al noului prim-ministru român, Gheorghe Tătărescu, referitor, printre altele, la apărarea propriilor granițe și la concesii reciproce în problematica minorităților, a fost aspru criticat de presa bulgară (Ib., p. 348).

La 11 noiembrie, alarmat de apariția în presa bulgară a unor articole preluate din cea italiană privind crearea unui bloc regional de state neutre, sub egida Italiei, ministrul sovietic la Sofia, A.I. Lavrentiev, a solicitat o audiență la Gheorghe Kiosseivanov, pentru clarificări în această chestiune. Conform relatării diplomatului sovietic, care avea anumite dubii asupra sincerității interlocutorului său, acesta din urmă ar fi făcut următoarele afirmații și aprecieri:

- Blocul Neutrilor era un proiect antisovietic;
- Materializarea acestui proiect avea să ducă la un război în zonă, dată fiind poziția Turciei, după 19 octombrie;
- Bulgaria își va păstra neutralitatea și libertatea de acțiune;
- Aspirațiile minimale bulgare vizau revenirea la granițele din (primăvara lui) 1913;
- Nu existau indicii ale interesului italian pentru organizarea unui bloc regional de state neutre;
- Dacă Bulgaria avea să primească propuneri oficiale concrete de aderare la un asemenea bloc de state, guvernul sovietic avea să fie informat prompt (DVP, II, 1992, doc. 771, pp. 281-282).

O nouă întrevedere Kiosseivanov-Lavrentiev a avut loc la 15 noiembrie. Conform telegramei cu caracter strict secret expediate de către diplomatul sovietic către Moscova, șeful guvernului de la Sofia a mulțumit guvernului sovietic pentru atitudinea față de Bulgaria și aspirațiile sale, a arătat că aderarea la un bloc balcanic neutru nu era în interesul Bulgariei și a precizat că Germania se opunea doar prezenței Turciei într-o asemenea structură (Ib., doc. 783, pp. 298-299).

Și mai categorică a fost reacția ungară. După ce fusese asigurat de faptul că Italia nu era interesată de proiectul românesc, contele Csáky a început să-l saboteze, prin vehicularea unor revendicări imposibil de îndeplinit. Astfel, într-un discurs din 21 noiembrie, ministrul de externe al Ungariei a făcut referiri clare la Transilvania, dar și aluzii la inițiativa diplomatică românească, bazată pe frontierele considerate „*injuste*” la Budapesta (Marzari, 1970, p.783).

Spre finele lunii noiembrie, opoziția Moscovei, care intervenise și la Berlin, pe de o parte, și dezinteresul manifestat implicit de Italia, pe de altă parte, precum

și reacțiile negative de la Sofia și Budapesta convergeau spre eșecul proiectului de Bloc al Neutrilor.

La 28 noiembrie, Grigore Gafencu îi declara ministrului german la București, W. Fabricius, că, date fiind obiecțiile din partea Italiei și a Germaniei, proiectul „*Blocului Neutrilor*” tocmai fusese abandonat (Hayness, 2003, p. 128). O comunicare asemănătoare fusese făcută de către șeful diplomației românești însărcinatului cu afaceri italian, Capecce, în urmă cu trei zile (Marzari, p. 786).

La 29 noiembrie, Grigore Gafencu a susținut o expunere la sediul Senatului, în fața Comisiilor pentru Afaceri Străine ale celor Camere. Referitor la URSS, șeful diplomației românești a vorbit, din nou, despre avantajul reciproc al unor relații bilaterale de bună vecinătate, dincolo de deosebirile privind ideologia și regimul politic intern, și a reiterat referirile la Protocolul de la Moscova (9 februarie 1929), Convențiile de la Londra (3-5 iulie 1933) și alte instrumente de drept internațional înscrise de ambele state (RRS, II, 2003, doc. 141, pp. 280-281, nota 1). Totuși, aserțiunile lui V.M. Molotov de la finele lunii octombrie, privind pretinsa perimare și inadecvare la noua situație a vechilor noțiuni de drept internațional, precum „*agresor*” și „*agresiune*”, puneau serios sub semnul întrebării tonul optimist al lui Gafencu, iar conduita URSS față de Finlanda nu făcea decât să infirme, încă o dată, lipsa de valoare practică a obligațiilor asumate anterior de către statul sovietic.

La începutul lunii decembrie, au apărut însă și noi motive de speranță pentru diplomații români, legate mai ales de anumite atitudini ale Italiei față de Uniunea Sovietică, respectiv față de spațiul sud-est european, în contextul rezistenței neașteptat de puternice a finlandezilor în fața Armatei Roșii.

Un anumit optimism în privința Italiei a manifestat și ministrul turc de externe, Şükrü Saracoğlu, la 2 decembrie 1939, în discuția cu ambasadorul român Vasile Stoica. Conform relatării diplomatului român, relațiile turco-sovietice se mențineau destul de reci, opinia publică turcă fiind indignată de agresiunea asupra Finlandei. Saracoğlu nu credea în posibilitatea concretă de constituire a unui bloc de state neutre, capabile nu doar să-și păstreze neutralitatea, ci și să respingă o eventuală agresiune, din cauza unui complex de obstacole, anume pozițiile Germaniei, URSS, respectiv ale Ungariei și Bulgariei și chiar atitudinea Iugoslaviei. Totuși, șeful diplomației de la Ankara nu credea nici în durabilitatea parteneriatului germano-sovietic (RPMROT, II, 2024, doc. 76, pp. 240-241).

La 4 decembrie, Gafencu i se adresează lui Ciano, prin intermediul diplomatului italian Capecce. Răspunsul lui Ciano a sosit la 7 decembrie și a fost, în esență, unul categoric negativ, dincolo de unele generalități privind simpatia Italiei față de încercările de ameliorare a relațiilor între statele balcanice, fapt care îl determină pe Grigore Gafencu, la 9 decembrie, să recunoască în mod definitiv eșecul proiectului (Marzari, pp. 786-787).

O anumită senzație în mediile diplomatice europene a stârnit articolul „*Noi și ceilalți. Italia și echilibrul balcanic*”, apărut în numărul din 5 decembrie 1939 al cotidianului „*Il Messaggero*”. La începutul articolului, era constatată existența sau persistența în Balcani a două tendințe, anume panslavismul și pangermanismul, cărora li se adăugase, după evenimentele din aprilie 1939 (anexarea Albaniei), afirmarea influenței italiene. Conform gazetei italiene menționate, această tendință mai recentă nu venea în contradicție cu interesele germane, ci cu tendințele de expansiune sovietică și bolșevică (Colecția XIV, dosar 197, ff. 25-28).

Articolul mai sus citat a fost interpretat și ca o replică italiană implicită la articolul lui Boris Ștefanov, „*Războiul imperialist și România*”. Reacția directă și nefavorabilă a presei italiene la articolul liderului comunist amintit a fost, de altfel, una deosebit de energică, fapt primit cu satisfacție în mediile românești (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1999, pp. 256-257). Ieșind din atitudinea destul de rezervată de până atunci, presa din peninsula a manifestat o neobișnuită solidaritate cu statul român, condamnând la unison aserțiunile lui Boris Ștefanov, văzute ca un simptom al tendințelor de expansiune teritorială și ideologică din partea URSS în Balcani, dar și evidențiind interesele Italiei în Balcani și rolul său de contrapondere în fața pericolului bolșevic. „*Gazzeta del Popolo*” din 9 decembrie 1939 mergea până acolo încât pune dezmințirile și delimitările oficiale sovietice de articolul lui Ștefanov pe seama atitudinii anti-bolșevice ferme a Italiei, manifestată prin comunicatul Marelui Consiliu Fascist din 5 decembrie (Ib., ff. 22-23).

Această atitudine din partea presei italiene, imposibil de imaginat fără consimțământul autorităților fasciste, precum și anumite pasaje din comunicatul Marelui Consiliu Fascist au creat speranțe exagerate în anumite medii românești. Astfel, un document militar din data de 11 decembrie 1939, purtând titlul „*Cum se comentează în cercurile diplomatice angajamentele luate de Italia în sud-estul Europei*” și mențiunea „*Cenzurat din presă*”, se încheia cu concluzia, absolut nerealistă, că regimul de la Roma tocmai dăduse un semnal pentru reluarea eforturilor de constituire a blocului balcanic de state neutre (Ib., f. 31).

La 8 decembrie, au avut loc două contacte diplomatice româno-sovietice, anume întâlnirea Gr. Gafencu-P.G. Kukoliev la București, respectiv, întâlnirea Vladimir Petrovici Potëmkin-Gheorghe Davidescu, la Moscova.

Conform notei de convorbire realizate de către Gafencu, șeful diplomației române îl asigurase pe invitatul său sovietic de intențiile pașnice ale României față de URSS, însă interlocutorul nu se arătase foarte impresionat, ci se plânsese de faptul că în diverse medii românești era vehiculată, chipurile fără temeii, ideea „*primejdiei sovietice*” (RRS, II, 2003, doc. 141, pp. 280-282). Conform variantei sovietice, o parte importantă din discuții ar fi fost consacrate subiectului „*blocul*

balcanic”, Kukoliev manifestându-și în mod repetat suspiciunile față de invitarea Italiei și, mai ales, față de „*dorința insistentă a acesteia de a face parte din bloc*”, dorință dovedită clar, în viziunea însărcinatului cu afaceri al URSS, de comunicatul Marelui Consiliu Fascist (Ib., doc. 143, pp. 284-285).

Conform telegramelor transmise de către Gheorghe Davidescu tot în seara de 8 decembrie 1939, discuția din aceeași zi cu V.P. Potëmkin durase circa 25 de minute. Adjunctul șefului diplomației sovietice a exprimat delimitarea de articolul lui Ștefanov, dar nu a manifestat prea mult interes față de declarațiile lui Gafencu privind convergența de interese româno-sovietice la Marea Neagră și s-a eschivat de la un răspuns concret în privința demarării tratatelor pentru încheierea unui tratat comercial bilateral, în pofida insistențelor lui Davidescu în ambele chestiuni, îndeosebi în cea de-a doua. Singurul subiect față de care Potëmkin a dovedit un anumit interes, pe care a încercat să-l mascheze, a fost cel referitor la obținerea traducerilor după ultimele declarații ale lui Grigore Gafencu în problema blocului balcanic (Ib., doc. 142, pp. 282-284).

Nu lipsit de importanță este faptul că, în urmă cu trei zile, același V.P. Potëmkin, în cursul unei întrevederi cu ambasadorul Franței în URSS, Paul-Emile Naggiar, afirmase că „*Basarabia este adevăratul hinterland agricol natural pentru Odessa*”, urmând ca guvernul sovietic să ridice problema Basarabiei, „*dacă luptele din Finlanda se vor termina repede*” (Oprea, 2003, p. 199).

În prima jumătate a lunii decembrie 1939, la București au sosit mai multe semnale din surse germane, în sensul că *Reich*-ul nu putea împiedica ocuparea Basarabiei de către URSS, dar nici nu putea admite sovietizarea unor zone mai vaste din România, sau, cu atât mai puțin, a întregii țări, așa cum suna scenariul așternut pe hârtie de către Boris Ștefanov (Hayness, 2003, pp. 130-131). Astfel, la 13 decembrie, însărcinatul cu afaceri economice pentru Europa de Sud-Est, Carl Augustin Clodius, i-a declarat generalului Ernest Urdăreanu că Germania putea sprijini, în anumite condiții, România contra unui atac sovietic, dar numai dacă Armata Roșie ar depăși Prutul (Oprea, 2003, p. 195). Răspunzând unei telegramă transmise de la București de către W. Fabricius, la 8 decembrie, în care era menționată speranța lui Gafencu în sensul unor acțiuni diplomatice ale Germaniei, pentru ameliorarea raporturilor româno-sovietice, Ernst von Weizsäcker arăta la 15 decembrie interesul Berlinului era ca România să facă Uniunii Sovietice anumite concesii teritoriale pe cale pașnică, astfel încât să fie evitată izbucnirea unui război (Sturza-editor, 2016, pp. 259-263).

O viziune asemănătoare avea și ambasadorul italian la Moscova, Augusto Rosso, care, la 10 decembrie, îi declara omologului său nord-american, Laurence Adolph Steinhardt, că Italia, cel mai probabil, nu avea să reacționeze, în caz de atac sovietic asupra României, pentru obținerea (doar a) Basarabiei, însă „*Orice încercare*

din partea URSS de a pătrunde mai mult în Balcani, sau de-a lungul Mării Negre, se va lovi de opoziția Italiei, chiar cu forța armelor” (Ib., pp. 261-262).

Atitudinea aliatului iugoslav nu era nici de data aceasta prea favorabilă României. Astfel, la 7 decembrie 1939, foarte bulversat de textul articolului semnat de Boris Ștefanov, ministrul iugoslav în capitala Marii Britanii, Ivan Subotić, l-a vizitat pe ambasadorul sovietic I.M. Maiski. Concluzia celor expuse de către diplomatul iugoslav, neformulată explicit de către acesta, dar trasă de cel sovietic și comunicată a doua zi la Moscova, suna astfel: „*Luați Basarabia, dar cu încetul, să nu izbucnească vreun război în Balcani!*”. În replică, Maiski l-a asigurat că și Uniunea Sovietică dorea să evite „*complicațiile inutile*” (Ib., p. 259).

La 11 decembrie, Pavel G. Kukoliev semna, într-un raport, amplificarea temerilor românești legate de URSS, după declanșarea ostilităților în Finlanda, evoluție pusă însă pe seama britanicilor; în acest context diplomatul sovietic menționa și faptul că dispozitivul militar defensiv românesc la Est era concentrat pe Prut, nu pe linia Nistrului și nici în interiorul Basarabiei (RRS, II, 2003, doc. 144, pp. 285-288). În aceeași zi, Gh. Davidescu trimitea un raport de la Moscova. Diplomatul român era conștient de faptul că Uniunea Sovietică doar își amânase acțiunea asupra României, însă avea unele speranțe, legate de contraperformanțele militare ale Armatei Roșii pe frontul din Finlanda și de posibilele lor consecințe pe termen lung (Lungu & Negreanu-editori, 2000, doc. 32, pp. 206-209).

Primul răspuns pozitiv oficial la propunerile înaintate de Gafencu la finele lunii octombrie a venit de la Atena, la 16 decembrie (Tudorancea, 2011, p. 163), exact în ziua când Galeazzo Ciano făcea publică, la Roma, lipsa de interes a Italiei pentru acest proiect. La 18 și respectiv 21 decembrie, au sosit și răspunsurile pozitive de la Ankara și Belgrad (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1999, p. 249). Proiectul nu mai era însă de actualitate la București, pozițiile negative ale Moscovei, Berlinului, Romei, Sofiei și Budapestei fiind deja cunoscute.

EPILOG

După eșecul proiectului „*Blocului Neutrilor*”, diplomația românească a continuat, până în primăvara anului 1940, să urmărească, în mod separat, obiectivele care stătuseră la baza proiectului sistematizat spre sfârșitul lunii octombrie 1939.

URSS a continuat să fie percepută drept cea mai mare amenințare la adresa statului român și în primul rând a integrității sale teritoriale. Un element negativ în relațiile bilaterale a intervenit la 14 decembrie 1939, când România a votat în favoarea propunerii de excludere a Uniunii Sovietice din cadrul Societății Națiunilor, ca urmare a agresiunii asupra Finlandei (IPERD, 2003, p. 320). În aceeași zi, Grigore Gafencu a trimis o telegramă circulară către reprezentanții diplomați ai României

la Paris, Berlin, Ankara și Budapesta. Șeful diplomației românești recomanda amplificarea contactelor cu reprezentanții sovietici, în două scopuri, anume descifrarea intențiilor Moscovei față de România, dar și explicarea intențiilor pașnice ale României față de marele vecin de la răsărit și miazănoapte (RRS, II, 2003, doc. 145, p. 289).

La finalul lui 1939, devenise evident pentru conducerea diplomației românești faptul că Marea Britanie și Franța nu aveau să sprijine România în cazul unui atac sovietic. Cele mai mari speranțe pentru un asemenea scenariu continuau să fie legate de Italia. De altfel, în iarna 1939-1940, în condițiile războiului sovieto-finlandez, relațiile diplomatice între Italia și URSS au înregistrat o criză istorică, ajungându-se și la retragerea prelungită de la posturi, pentru consultări, a celor doi ambasadori (Constantiniu, 2002, p.76).

În primăvara anului 1940, după încheierea ostilităților din Finlanda, interesul URSS pentru zona Balcanilor a devenit mai vizibil, un moment important fiind cunoscutul discurs al lui V.M. Molotov din 29 martie 1940. Aproape o lună mai târziu, într-un raport de sinteză pe intervalul 24 martie-24 aprilie 1940, atașatul militar al României la Roma, locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu, remarcă o serie de schimbări în discursul italian de politică externă, în primul rând, o „*intensă acțiune propagandistică, menită să pregătească terenul pentru intrarea în război alături de Germania*”, dar și o ponderare a tonului la adresa Uniunii Sovietice. „*Nu mai există un cuvânt oricât de puțin supărător, în toată presa italiană, contra vecinei noastre de la Est. Discursul domnului Molotov, care a repus în mod oficial pe tapet chestiunea Basarabiei, nu a făcut obiectul oricărui fel de comentariu în presa italiană și a fost pur și simplu înregistrat*” (Colecția XIV, dosar 278, ff. 246-273). Așadar, o schimbare majoră față de luna decembrie 1939 și reacția la articolul lui Boris Ștefanov.

Într-adevăr, la 10 iunie 1940, Italia s-a alăturat Germaniei în război, iar relațiile italo-sovietice au ieșit din etapa glacială corespunzătoare în mare parte iernii calendaristice 1939-1940. La baza acestei evoluții a relațiilor între Roma și Moscova a stat, în mod tacit, ideea exprimată direct de Molotov, la 20 iunie 1940, în discuția cu ambasadorul Augusto Rosso, revenit între timp la post: „*Guvernul sovietic recunoaște supremația Italiei la Marea Mediterană, cu condiția ca și Italia să recunoască supremația Uniunii Sovietice la Marea Neagră.*” (Simion, 1996, pp. 165-166). Câteva zile mai târziu, avea să se producă raptul Basarabiei și al altor teritorii românești.

Colaborarea în cadrul Antantei Balcanice nu a înregistrat nici ea progrese notabile în contextul primei jumătăți a anului 1940. Ultima reuniune a Consiliului Antantei Balcanice, desfășurată la Belgrad, între 2 și 4 februarie 1940, a scos

în evidență adâncirea divergențelor dintre statele membre, în special dintre Turcia și Iugoslavia, dincolo de hotărârea unanimă, dar practic formală, privind prelungirea Pactului Balcanic pe 7 ani (Oșca, 2024, pp. 234-235, 251). Cooperarea militară în cadrul alianței balcanice era practic blocată, conduita Iugoslaviei, în special organizarea dispozitivului militar din Banatul de Vest ajungând să fie considerată suspectă de structurile superioare ale armatei române, în primăvara anului 1940 (ib., pp. 256-258). Nici cooperarea militară româno-turcă nu mai funcționa la parametrii anterior conveniți, iar o reuniune a șefilor de state majore din cele patru state aliate, programată, în principiu, la Atena, pentru jumătatea anului 1940, nu a mai avut loc niciodată (Fond 71/Turcia, vol. 61, ff. 286, 306-309).

Interesul Bulgariei pentru aderarea la o alianță regională tot mai disfuncțională și bazată pe *statu-quo* teritorial era și el practic nul. La 4 aprilie 1940, guvernul Bogdan Filov instalat la 15 februarie, a decis să declanșeze o vastă ofensivă diplomatică în problema Dobrogei de Sud și să-și exprime categoric pretențiile teritoriale față de România imediat după ce Italia sau U.R.S.S. aveau să treacă la acțiune în această parte a Europei (IID, T2, 1993, partea a doua, doc. 49, pp. 370-371). Acel moment a venit la finele lui iunie 1940.

Între timp, la sfârșitul lunii mai, Grigore Gafencu părăsise conducerea diplomației românești, încredințată de către regele Carol al II-lea lui Ion Gigurtu, un cunoscut germanofil.

CONCLUZII

Inițiativa românească a „*Blocului Neutrilor*”, din toamna anului 1939, a reprezentat o încercare a diplomației românești de a limita proporțiile amenințării sovietice (amplificate după 23 august 1939), prin solidarizarea statelor sud-est europene, dar și a Ungariei și mai ales a Italiei, mizând pe un presupus antagonism italo-sovietic în această parte a Europei.

Proiectul nu era în sine unul antisovietic decât în măsura în care U.R.S.S. nutrea ambiții expansioniste în zonă, iar evidențierea intențiilor pașnice față de Uniunea Sovietică a rămas o prioritate a diplomației românești în această perioadă. Moscova însă nu era interesată în menținerea *statu-quo*ului regional, astfel încât, dintre Marile Puteri ale momentului, URSS a reacționat cel mai prompt și cel mai negativ la inițiativa diplomatică românească, antrenând și Germania, care inițial nu exprimase decât anumite rezerve, legate mai ales de rolul Turciei, stat aflat în relații strânse cu Marea Britanie și Franța, inamicii *Reich*-ului.

În privința Italiei, diplomația românească a supraevaluat voința și capacitatea acestui stat de a se opune expansiunii teritoriale și ideologice sovietice în Balcani și de a-și păstra neutralitatea. A contribuit la acest fapt și retorica diplomației

și a presei italiene, în special anunțarea tardivă a lipsei de disponibilitate pentru participarea la orice bloc politico-militar regional de state neutre, deși hotărârea în acest sens fusese luată încă de la 17 octombrie, înainte, deci, ca Grigore Gafencu, ministrul de externe al României, să definitiveze proiectul „*Blocului Neutrilor*”. Rămâne remarcabil faptul că atașatul militar al României la Roma, locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu, a reușit să deceleze foarte bine liniile directoare ale politicii externe italiene, atât în toamna lui 1939, cât și în primăvara lui 1940.

Atitudinea Moscovei, Berlinului și Romei față de proiectul lui Gafencu, și, prin extensie, față de ideea de principiu a formării unui bloc regional de state neutre, a spulberat orice speranță de cointerese a Sofiei și, respectiv, Budapestei, determinând eșecul acestei ambițioase inițiative diplomatice românești.

La rândul său, acest eșec a evidențiat izolarea crescândă a statului român pe plan regional, mai ales, dacă îl coroborăm cu anumite semnale primite din diverse capitale europene, în problema Basarabiei.

Totuși, în ciuda insuccesului înregistrat, diplomația românească s-a menținut în primele luni ale anului 1940 pe aceleași coordonate de conduită, în raport cu Marile Puteri beligerante, cu Italia, cu URSS, cu statele balcanice aliate, respectiv cu Bulgaria și Ungaria, până când, sub presiunea unor noi schimbări de context internațional (reafirmarea pretențiilor sovietice asupra Basarabiei, reapropierea italo-germană, succesele amețitoare ale *Wermacht*-ului în vestul Europei), opțiunea apropierii de Germania avea să devină preponderentă.

BIBLIOGRAFIE:

1. Arhivele Militare Naționale Române – Depozitul central de arhivă „General Grigore Constandache”, Pitești. Fond Colecția XIV (Studii și căutări relative la Armata Română).
2. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României. Fond 71/Turcia (1920-1944).
3. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României. Fond 71/Iugoslavia (1920-1944).
4. Ataöv, T. (1965), *Turkish Foreign Policy 1939-1945*, Ankara:Ankara Üniversitesi Barimeri.
5. Biagini, A. (2005). *Istoria Turciei contemporane*, traducere de Ioana Mândrescu, Cluj-Napoca: Editura Accent.
6. Cliadakis, H. (1974). *Neutrality and War in Italian Policy 1039-1940*, în *Journal of Contemporary History*, vol. 9, nr. 3, pp. 171-190.
7. Cojocaru, I. (2014). *România și Turcia actori importanți în sistemul de relații interbelice (1918-1940)*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.
8. Constantiniu, Fl. (2002). *1941. Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa”*. București: Editura Corint.
9. Dobrinescu, V.Fl., Pătroiu, I. (1992). *Anglia și România între anii 1939-1947*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
10. Dobrinescu, V.Fl., Pătroiu, I., Nicolescu Gh. (1999). *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*. Pitești-Craiova: Editura Intact.

11. DVP (1992). *Dokumenti vneșnei politiki, 1939 god., kniga vtoraja 1 septiabria-31 dekabria 1939 god.*, Moskva: Ministerstvo Inostrannih Del Rossiskoi Federatii.
12. Ekrem, M.A. (1993). *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*. București: Editura Științifică.
13. Ghenčev, N. (1998), *Vănșnata politika na Bălgarii (1938-1941)*, Sofiia: Izdatelstvo „Vektor”.
14. Haynes, R. (2003), *Politica României față de Germania (1936-1940)*, traducere de Cristina Aboboaie. Iași: Editura Polirom.
15. IID (1993). *Izvori za istorijata na Dobrudja 1919-1941*, otgovoren redaktor: Petăr Todorov, săstaviteli: Petăr Todorov, Kosjo Penčikov, Marin Tušov, Stela Izvorska, Antonina Kuzmanova. Sofiia: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite.
16. IPERD (2003). *Istoria politicii externe românești în date*, coord.: I. Calafeteanu. București: Editura Enciclopedică.
17. Lungu, C.M., Negreanu I. Al. (2000), *România în jocul Marilor Puteri (1939-1940). Documente (1938-1941)*, cu o introducere de Dinu C. Giurescu. București: Editura Curtea Veche.
18. Marzari, F. (1970). *Projects for an Italian -led Balkan Bloc of Neutrals, September-December 1939*, în „*The Historical Journal*”, Cambridge University Press, vol. 13, nr. 4, pp. 767-788.
19. Oprea, I.M. (2003). *România și Imperiul Rus. Volumul al II-lea (1924-1947)*. București: Editura Albatros.
20. Oșca, Al. (2024), *Pactul Balcanic. Acțiune diplomatică și cooperare militară*. București: Editura Ștefanida.
21. RPMROT (2024). *Relații politice și militare româno-otomano-turce 1878-1989. Documente, vol. II 1939-1989*, Institutul pentru Studii Politice, de Apărare și Istorie Militară, coord.: Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de volum: Manuel Stănescu, București: Editura Militară, 2024.
22. RRS (2003). *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. II. 1935-1941*, editat de Ministerul Afacerilor Externe al României și Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse, București: Editura Fundației Culturale Române.
23. Simion, A. (1996). *Dictatul de la Viena*, ediție îngrijită de Elisabeta Simion, București: Editura Albatros.
24. Stănciugel, R. (2008). *Lumea balcanică în misiunea și activitatea diplomatului Vasile Stoica*. București: Editura Colias.
25. Sturza, V. (2016). *Basarabia și destinul ei secret. Mărturii și documente istorice*. București: Editura Litera.
26. Tudorancea, R. (2011), *Relațiile româno-elene în perioada interbelică. Dimensiunea politică și economică*, prefață de acad. Florin Constantiniu, București: Editura Omonia.
27. Ungureanu, G. (2009). *Problema Cadrilaterului în contextul relațiilor româno-bulgare (1919-1940)*. Brăila: Editura Istros.
28. Ungureanu, G. (2024). *Regrupări politico-diplomatice și implicații militare la Marea Neagră (februarie-octombrie 1939)*, în *Lucrările Conferinței Științifice Internaționale „Gândirea militară românească”, ediția a VI-a*. București: Statul Major al Apărării, noiembrie 2024, pp. 776-803.